

SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARIDA HUQUQIY TARBIYANING MOHIYATI

Dauletbaeva Jadiraxan Aliy qizi

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti. Nukus shahri.

jadiradauletbaeva84@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlari va jadid harakati vakillarining huquqiy bilim va fuqarolik tarbiyasiga oid qarashlari tarixiy kontekstda o'rganilgan. Abu Nasr Forobiy, Mirzo Ulug'bek, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino kabi buyuk allomalarning huquqiy-falsafiy qarashlari hamda jadidchilik harakati vakillarining ma'rifatparvarlik g'oyalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarida ko'rsatilganki, Sharq mutafakkirlarining huquqiy bilim va fuqarolik tarbiyasiga oid g'oyalari zamonaviy demokratik qadriyatlar bilan uyg'un keladi va hozirgi ta'lim tizimi uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Sharq mutafakkirlari, jadidchilik, huquqiy ma'rifat, Ibn Sino, Forobiy, Ulug'bek, Beruniy, Ahmad Donish, huquqiy falsafa

Kirish

Sharq mutafakkirlarining boy merosidasida huquqiy bilim va fuqarolik tarbiyasiga oid chuqur g'oyalar muhim o'rin tutadi. O'rta Asrdan tortib to XX asr boshlarigacha bo'lgan davrda yashagan buyuk allomalar va ma'rifatparvarlar huquqiy savodxonlik, adolat va fuqarolik fazilatlarini haqida qimmatli fikrlar bildirganlar. Ularning qarashlari nafaqat o'z davrining ehtiyojlarini qondirgan, balki zamonaviy demokratik jamiyat qurishda ham muhim yo'l-yo'riq beradi.

O'rta asr sharq mutafakkirlarining huquqiy qarashlari

Abu Nasr Forobiy "Fozil shahar ahlining qarashlari" asarida ideal jamiyat tuzilishi va fuqarolarning huquq-vazifalarini belgilab bergan. U ta'kidlaganki, haqiqiy fazilatli jamiyatda har bir fuqaro o'z o'rnini bilishi va jamiyat manfaatlari yo'lida harakat qilishi kerak.

Forobiyning asosiy g'oyalari:

- Jamiyat a'zolarining o'zaro bog'liqligi va mas'uliyati
- Har bir fuqaroning o'z vazifasini mukammal bajarishi zarurati
- Adolat va fazilatning jamiyat barqarorligi uchun asosiy shart ekanligi
- Ta'lim va tarbiya orqali ideal fuqaro shakllantirishning imkoniyati

Mirzo Ulug'bek - Ilm va Adolatni Birlashtiruvchi

Mirzo Ulug'bek o'zining "Zij-i Sultoni" asarida nafaqat astronomik, balki ijtimoiy-huquqiy masalalarga ham e'tibor qaratgan. U adolatli hukmdorlikni ilm-fan va ma'rifat bilan chambarchas bog'lagan.

Ulug'bekning huquqiy qarashlari markazida hukmdorning ilimli va adolatli bo'lishi zaruriyati, fan va ma'rifatning jamiyat taraqqiyotidagi roli, fuqarolarni ta'lim-tarbiya orqali kamolotga erishtirishning ahamiyati turgan.

Abu Rayhon Beruniyning "Hind" asarida turli xalqlarning huquqiy tizimlarini qiyosiy tahlil qilish orqali, u universal insoniy qadriyatlar va huquqiy normalarning muhimligini ta'kidlagan.

Beruniy turli huquqiy tizimlarni ilmiy tahlil qilish usuli, universal huquqiy tamoyillarni aniqlash, xalqlararo huquqiy aloqalarning ahamiyati, tolerantlik va o'zaro hurmat tamoyillarini o'rganib tahlil qilgan.

Abu Ali Ibn Sino - Huquqiy Falsafaning Buyuk Namoyandasi

Abu Ali Ibn Sino asosan tabib va faylasuf sifatida tanilgan bo'lsa-da, uning qarashlarida huquqiy masalalarga oid fikrlar ham muhim o'rin tutadi. Uning huquqiy qarashlari asosan falsafiy-axloqiy tamoyillar va siyosiy-falsafiy konsepsiyalari bilan bog'liq.

Ibn Sinoning asosiy huquqiy g'oyalari:

1. Adolat konsepsiyasi Ibn Sino jamiyatning barqarorligi uchun adolat asosiy shart deb hisoblaydi. U "adolat"ni insoniy fazilatlarning eng yuksagi deb biladi va hukmdorning asosiy vazifasi — adolatni qaror toptirishdir. Bu fikrlar uning "Kitob ash-Shifo" va "Kitob an-Najot" asarlarida aks etgan.

2. Ideal davlat va qonunchilik Ibn Sino Platon va Forobiyning izidan borib, ideal davlat g'oyasini ilgari surgan. Unga ko'ra:

- Davlat rahbari (hokim) donishmand va axloqan yuksak bo'lishi kerak

- Qonunlar odamlar manfaatiga xizmat qilishi lozim
- Hukmdor o'z manfaatini emas, xalqning farovonligini ko'zlashi zarur

3. Axloq va huquqning bog'liqligi Ibn Sino axloqiy tamoyillarni huquqiy tizimning asosiga qo'ygan. Unga ko'ra, inson o'z xatti-harakatlarini faqat qo'rqinch yoki jazodan emas, balki axloqiy majburiyat sifatida tartibga solishi kerak.

4. Ijtimoiy shartnoma va fuqarolik burchi Ibn Sino odamlar jamiyatda yashash orqali o'zaro huquq va burchlarga ega bo'lishini tan oladi. U ijtimoiy hayotni insonning tabiiy ehtiyoji deb biladi. Shuning uchun, qonunlar ijtimoiy manfaatni ta'minlashi kerak.

Ibn Sinoning huquqiy qarashlari zamonaviy huquqiy nazariyalarga juda yaqin: u qonun ustuvorligi, adolat, axloqiylik, hukmdorning javobgarligi va ijtimoiy manfaatni ustun qo'ygan. Uning qarashlari bugungi demokratik va huquqiy davlat konsepsiyalari uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Ahmad Donishning - zamonaviy huquqiy fikrlari: Ahmad Donish "Navodir ul-vaqoye"da hukmronlik va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlar haqida fikr yuritib, hukmdorning xalq oldida mas'uliyatini ta'kidlagan. U quyidagi tamoyilni ilgari surgan: "Hukmdor xalqning xizmatkori bo'lishi kerak, ular esa uning qullari emas".

Jadidchilik harakati va huquqiy ma'rifat

XIX-XX asr boshlari jadid harakati Markaziy Osiyoda fuqarolik-huquqiy tarbiyaning asos-usullarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynagan. Jadidlar ta'limda islohot o'tkazish orqali xalqni huquqiy jihatdan savodli qilishga intilganlar.

Ismoil Gasprinskiy o'zining "Tarjimon" gazetasida musulmon xalqlarini zamonaviy huquqiy bilimlar bilan qurollantirish zarurligini ta'kidlagan. U yozganki: "Millat taraqqiyoti uchun har bir fuqaro o'z huquq va vazifalarini bilishi shart".

Munavvar qori Abdurashidxonov - xalqni huquqiy uyg'otuvchi

Munavvar qori Abdurashidxonov "Uyqotgan xalq"da xalqni huquqiy jihatdan uyg'otish masalasini ko'tarib, quyidagi fikrni bildirgan: "Xalq o'z huquqini bilmasa, uni boshqalar egallaydi. Shuning uchun har bir kishi konstitutsiya va qonunlarni o'rganishi lozim".

Abdulla Avloniy - Fuqarolik axloq haqidagi qarashlari

Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida fuqarolik axloqi va huquqiy tarbiya masalalarini ko'rib chiqib, shunday degan: "Haqiqiy fuqaro - o'z vatanini, xalqini sevadigan, ularning manfaatlarini o'z manfaatidan ustun qo'yadigan kishidir".

Sharq mutafakkirlarining huquqiy g'oyalarining zamonaviy ahamiyati Universal qadriyatlar va milliy xususiyatlar uyg'unligi

Jadid mutafakkirlari an'anaviy islom qadriyatlari bilan zamonaviy huquqiy tushunchalarni uyg'unlashtirishga harakat qilganlar. Ular shuni isbotlaganlarki, islom dinining asosiy tamoyillari - adolat, tenglik, rahm-shafqat - zamonaviy demokratik qadriyatlar bilan ziddiyat tashkil etmaydi.

Ta'lim va tarbiyaning ahamiyati

Sharq mutafakkirlari huquqiy savodxonlikni ta'lim va tarbiya orqali erishish mumkinligini ta'kidlaganlar. Ular nazariy bilim bilan amaliy ko'nikmalarni birlashtirishning muhimligiga e'tibor berganlar.

Ijtimoiy mas'uliyat va fuqarolik burchi

Klassik Sharq falsafasida shaxsiy manfaat va jamiyat manfaatlarini o'rtasidagi muvozanat masalasi alohida o'rin tutadi. Bu qarash zamonaviy fuqarolik tarbiyasining asosiy tamoyillaridan biridir.

Xulosa

Sharq mutafakkirlari va jadid harakati vakillarining huquqiy bilim va fuqarolik tarbiyasiga oid g'oyalari o'z zamonasidan ancha oldinda turgan va bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ularning qarashlarini zamonaviy ta'lim tizimida qo'llash orqali milliy qadriyatlar va universal huquqiy tamoyillar o'rtasida muvozanat yaratish mumkin.

Bu buyuk mutafakkirlarning merosi nafaqat tarixiy qiymatga ega, balki zamonaviy demokratik jamiyat qurish jarayonida ham muhim yo'l-yo'riq beradi. Ularning huquqiy-falsafiy qarashlari zamonaviy fuqarolik-huquqiy tarbiyaning nazariy asoslarini boyitishga hissa qo'shadi va milleniy an'analar bilan zamondosh talablar o'rtasida ko'priq vazifasini bajaradi.

ADABIYOTLAR

1. Forobiy, Abu Nasr. (1993). *Fozil shahar ahlining qarashlari*. Toshkent: Fan.
2. Abu Ali Ibn Sino,. (1980). *Kitob ash-Shifo*. Toshkent: Fan.
3. Beruniy, Abu Rayhon. (1963). *Hind*. Toshkent: Fan.
4. Ahmad Donish. (1960). *Navodir ul-vaqoye*. Toshkent: Davlat badiiy adabiyot nashriyoti.
5. Gasprinskiy, I. (1883-1914). *Tercüman* gazetasi arxivi.
6. Avloniy, A. (1992). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: Ma'naviyat.
7. Qosimov, B. (2018). *Jadidchilik harakati va ma'rifatparvarlik*. Toshkent: O'zbekiston.
8. Karimov, E. (2015). *O'rta Asr Sharq falsafasi*. Toshkent: Universitet.
9. Haqqulov, I. (2020). *Sharq mutafakkirlarining ijtimoiy-siyosiy qarashlari*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
10. Sodiqov, M. (2017). *Islom huquqi va zamonaviy masalalar*. Toshkent: Movarounnahr.
11. Rustamov, S. (2019). *Jadidlarning huquqiy g'oyalari*. Samarqand: SamDU nashriyoti.